

УДК 141.155:177.74.023.34

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.64.34>

ЕВОЛЮЦІЯ ГУМАНІЗМУ: ВІД СПІВЧУТТЯ ДО НЕДОПУЩЕННЯ СТРАЖДАННЯ

Віктор Шевцов

*Державний торговельно-економічний університет,
факультет міжнародної торгівлі і права,
кафедра філософії, соціології та політології
вул. Кіото, 19, 02156, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0005-6405-5355>*

У статті здійснено ґрунтовний історико-філософський аналіз еволюції феномену гуманізму, розкриваючи його не як емоційну схильність до співчуття, а як складну технологію організації спільного життя та стримування людської агресії. Автор прослідковує трансформацію ідеї «людяності» (*humanitas*) крізь призму ключових епох західної цивілізації, демонструючи, як людство винаходило нові запобіжники проти хаосу та насильства.

Дослідження розпочинається з аналізу античної парадигми, де гуманізм зароджувався як суворі дисципліна. Розглядається внесок римських мислителів (таких як Цицерон, Авл Геллій), для яких *humanitas* була результатом важкої праці над собою та «культурною бронєю» проти диких імпульсів. Особливу увагу приділено поєднанню римської вихованості з грецькою політичною природою (Арістотель) та стоїчним космополітизмом (Сенека, Марк Аврелій), що вперше дозволило говорити про універсальні права людини та техніку розширення емпатії.

Наступний етап еволюції пов'язаний із Середньовіччям та Ренесансом, коли фокус змістився на конструювання «внутрішньої людини». Автор аналізує ідеї Аврелія Августина про впорядкування любові та Боеція про особистість як індивідуальну розумну субстанцію. Показано, як Ренесанс (Піко делла Мірандола, Еразм) переосмислив людину як вільного творця власної природи, водночас наголошуючи на колосальній відповідальності, яку несе ця свобода.

Важливим поворотом у розвитку гуманізму визначено епоху Нового часу, коли захист гідності було перенесено з площини індивідуальної совісті у сферу об'єктивних інституцій та права. У статті детально розібрано кантівський імператив, що забороняє інструменталізацію людини, та політичну філософію Монтеск'є, який запропонував поділ влади як механізм подолання страху.

Особливий акцент зроблено на кризі класичного гуманізму у ХХ столітті. Через звернення до ідей Ф. Ніцше, З. Фрейда, М. Гайдеггера та Ж.-П. Сартра автор демонструє неспроможність виключно раціонального підходу в умовах масових катастроф, вказуючи на ірраціональні мотиви та небезпеку «поганої віри».

У підсумку стаття обґрунтовує необхідність переходу від реактивного «гуманізму співчуття», який діє постфактум, до проактивного «гуманізму недопущення страждання». Запропонована концепція синтезує найкращі надбання минулого: античну культуру мислення, середньовічну дисципліну совісті та модерні правові інституції, створюючи єдину архітектуру безпеки для захисту людської гідності в умовах сучасних глобальних ризиків.

Ключові слова: гуманізм, еволюція цінностей, *humanitas*, людська гідність, запобігання стражданню, історія філософії, інституції, етика відповідальності, антропологічна криза.

Ми часто сприймаємо гуманізм як щось м'яке, тепле, майже сентиментальне. Нам здається, що «бути людяним» – просто природна здатність жаліти інших. Але якщо зануритися в історію ідей, побачимо зовсім іншу картину. На зорі західної цивілізації гуманізм

© Шевцов В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

народжувався не як розчулення, а як сувора дисципліна. Він став першою масштабною спробою людства відповісти на жорстке практичне питання: як нам, таким небезпечним і схильним до насильства істотам, жити разом і не перетворити спільне життя на пекло? Античність дає нам перший і дуже важливий урок: «людське» в людині не є даністю. Вродженою може бути хіба що проста доброзичливість [1]. Все інше – результат важкої праці.

Римляни, народ практичний і суворий, чудово розуміли такий стан речей. Для них *humanitas* (людяність) була не вродженою рисою, а процесом постійної освіти й праці над собою. Коли Цицерон говорив про *humanitas*, він мав на увазі не «лагідність» чи «милосердя», а цілісний ідеал культурної вихованості [2]. Йшлося про своєрідну «культурну броню», яку людина мала нарощувати все життя, щоб захиститися від власних диких імпульсів. Авл Геллій уточнював: для римлян термін означав «освіту і навчання добрих наук» [1]. Ішлося не про розвагу для еліт, а про дисципліну уваги та міри. Навіщо вона була потрібна? Щоб упорядкувати спільне життя так, аби в конфліктах вирішувала сила аргументу, а не сила руки.

У своїй промові на захист поета Архія Цицерон залишив нам знаменитий пасаж про значення «розумових занять» (*studia*). Вони – не просто читання книжок, а супутники, які формують стрижень особистості: «...література виховує нас у молодості, розважає у старості, є окрасою в щасті, потіхою в нещасті...» [2]. Тобто гуманність – не те, що ти маєш, а те, що ти постійно робиш. Вона стає своєрідним ремеслом.

Греки додали до римського виховання політичну гостроту. Арістотель запропонував знамените визначення людини як «політичної істоти». Він пояснював: на відміну від бджіл чи інших стадних тварин, ми маємо унікальну здатність – мову (логос) і розум [3]. Тварини можуть голосом виражати біль чи задоволення. Але тільки людина за допомогою мови здатна відрізнити справедливе від несправедливого, корисне від шкідливого і, головне, спільно обговорювати такі речі [3]. Римська *humanitas* і арістотелівська «політичність» стали двома сторонами одного процесу: вироблення форм спільного життя, які дозволяють узгоджувати те, що ми вважаємо належним. Так було зроблено перший крок до того, щоб замінити війну всіх проти всіх діалогом.

Однак найбільший прорив у розширенні горизонтів людяності здійснили стоїки. Саме вони надали ідеї універсального масштабу, вперше заговоривши про те, що ми зараз назвали б правами людини, незалежно від її походження. Цицерон, спираючись на стоїків, у трактаті «Про обов'язки» пише фундаментальну річ: «Ми народжені не лише для себе... люди народжені заради людей» [4]. А Сенека підсумовує це простою і величною формулою, яка назавжди змінила етичний ландшафт Європи: «Людина – святина для людини» [5]. Він нагадує римським рабовласникам про гідність кожного: «Раби? Аж ніяк – люди» [5].

Стоїки запропонували конкретну техніку розширення нашої емпатії. Вони пояснювали її через поступове «привласнення» дедалі ширших кіл спільного. Філософ Гірокл описував такий процес як рух «звужування кіл»: ми маємо уявно наближати далеких, робити всесвіт «домашнім» [6]. Від власного тіла й родини – до міста і, зрештою, всього людства. Імператор-філософ Марк Аврелій зробив космополітизм особистою формулою самовизначення: «Моя природа – розумна і громадська; моя громада і вітчизна, оскільки я Антонін, – Рим, оскільки людина – Всесвіт» [7, с. 65]. Він вивів звідси практичне правило, яке є прототипом етики недопущення страждання: «Що негідне роєві – те й бджолі негідним буде» [7, с. 66].

Так античний гуманізм став своєрідним «ткацьким верстатом», на якому перепліталися нитки культурного виховання, політичної здатності домовлятися про справедливе та

стоїчного розширення кола близькості. Він був першою в історії спробою створити простір, де розум і культура слугують запобіжниками від хаосу і страждання, яке люди здатні завдавати одне одному. Але така велична зовнішня конструкція полісу та імперії виявилася крихкою. Коли античний світ похитнувся під ударами варварів і внутрішніх чвар, людство здійснило стратегічний маневр: перенесло лінію оборони від хаосу із зовнішніх майданів у глибини людської душі.

Якщо неможливо навести лад на вулицях палаючого Риму, треба навести його у власному серці. Середньовіччя часто малоють похмурими фарбами, забуваючи, що саме воно дало нам глибоку техніку внутрішньої безпеки – спробу вибудувати фортецю духу, де зберігається гідність, навіть коли зовнішній світ руйнується. Тодішній гуманізм став «ремеслом совісті». Його фундамент заклав Аврелій Августин, який у своїх «Сповідях» поставив точний діагноз людському стану: «серце наше не супокійне», доки не знайде спокою у вищому добрі [8, с. 4]. Страждання виникає не просто так, а тому, що наші життєві пріоритети – наші «любові» – переплутані. Коли власну вигоду ми ставимо вище за гідність іншого, а тимчасове – вище за вічне, виникає внутрішній розлад, який неминуче виливається у соціальний конфлікт. Тому Августин визначав мир не як просту відсутність війни, а як «добре впорядковану гармонію» [9]. Завданням людини стала щоденна праця з налаштування свого внутрішнього світу: любити речі відповідно до їхньої справжньої ваги, а не хвилиної користі.

Цю естафету підхопив Боецій. Сидячи у в'язниці в очікуванні страти, коли все його зовнішнє життя – посади, багатство, вплив – було знищене, він пише «Розраду від філософії». Там він формулює визначення, яке стане непорушним фундаментом європейського розуміння гідності: особа – це «індивідуальна субстанція розумної природи» [10]. Твердження означало революційну річ: у кожного з нас є недоторканне ядро – розум і вільна воля. Його не можуть відібрати жодні зовнішні обставини, навіть найгірші тирани. Допоки людина здатна мислити і робити моральний вибір, вона зберігає свою сутність [10].

Фома Аквінський додав до цієї внутрішньої архітектури поняття природного закону. Він розумів його не як зовнішній примус, а як вбудований у нас «компас» – «участь розумної істоти у вічному законі» [11]. Ми маємо внутрішнє розуміння базових речей, необхідних для виживання: що треба шукати істину, чинити добро, уникати зла і берегти спільне життя. Гуманність, за Фомою, – не про чутливість «із жалю», а про набуту здатність розумом вибирати те, що має більшу вагу для спільного добра.

Ренесанс різко змінив тональність, але продовжив цю внутрішню роботу. Відчуття вкоріненості у стабільному божественному порядку змінилося запамороченням від раптової свободи. Людина раптом усвідомила, що вона не має готової, застиглої природи. Найяскравіший маніфест нового самовідчуття пролунав у Джованні Піко делла Мірандоли в «Промові про гідність людини». Він вкладає в уста Бога слова, звернені до Адама, які звучать як виклик: «Я поставив тебе в центрі світу... щоб ти, як вільний і знаменний скульптор і творець самого себе, безперешкодно надав собі того образу, який уподобаєш» [12, с. 45]. Ця фраза – не просто красива метафора, а усвідомлення колосального ризику. Піко одразу попереджає про дві можливі траєкторії: «Можеш виродитися до нижчих істот... а можеш... відродитися до вищих» [12, с. 45]. Свобода тут – не дозвіл на все, а простір найвищої відповідальності: людині дано бути тим, ким вона забажає. Якщо не працювати над собою, ми ризикуємо стати звірами і примножити хаос у світі. Гуманізм Ренесансу став страховкою від того, щоб не використати цю свободу собі на зло.

Тому відомі *studia humanitatis* (гуманітарні студії) – риторика, історія, моральна філософія – були для діячів Відродження не просто «книжністю» чи елітарним дозвіллям.

Вони стали техніками самовдосконалення, своєрідним «спортзалом» для душі. Франческо Петрарка, «батько гуманізму», у трактаті «Моя таємниця» веде жорсткий внутрішній діалог, ставлячи собі незручні питання: для чого я пишу – заради марнославства чи щоб наблизитися до істини і виправити свої звички? [13]. Марсіліо Фічіно розглядав ці студії як інструменти, щоб «зібрати себе до купи» і піднятися від хаотичних потягів тіла до розуму й добра [14]. Еразм Роттердамський використовував сміх та іронію у «Похвалі Глупоті» як спосіб очистити публічну мову від фальші та пихи, виховуючи громадянську ввічливість і сумління до слова [15].

Так епохи Середньовіччя і Ренесансу, кожна по-своєму, викували внутрішню людину – істоту, здатну совістю перевіряти свої наміри і розумом формувати свою долю. Це була велика спроба приборкати джерело страждань усередині нас самих. Однак історія показала, що покладатися лише на індивідуальну добродетель надто ризиковано. Навіть найкращий «скульптор самого себе» може бути розчавлений зовнішньою тиранією. Ренесанс поклав величезну відповідальність на плечі окремої людини, але Новий час здійснив, мабуть, найрадикальніший поворот в історії гуманізму і переніс основну ідею з мови внутрішнього виховання у мову прав, законів та відкритих процедур.

Повага до особи перестала залежати від походження чи віри, спершись на здатність мислити й відповідати за власний вибір. Епоха наче вирішила: досить сподіватися на «доброту царя», треба будувати систему, де навіть поганий правитель не зможе наробити надто багато лиха. Найпотужніший інтелектуальний фундамент для такої системи заклав Іммануїл Кант. Він сформулював жорстке правило, покликане стати головним запобіжником від використання людини людиною. Категоричний імператив велить: ставитися до людства (і у собі, і в інших) завжди як до мети, і ніколи – лише як до засобу [16]. Вимога тут – не просто риторика ввічливості, а пряма заборона маніпуляції: не можна «вбивати згоду» страхом чи обманом, бо людьми не користуються – з ними радяться. Кант запропонував блискуче розрізнення, яке стало основою сучасного розуміння гідності: речі мають ціну і можуть бути замінені еквівалентом; людина має гідність, тому вона незамінна і не продається [16]. Можна купити працю, але неможливо купити совість чи тіло, не зруйнувавши саму ідею людини як вільного суб'єкта.

Як захистити таку автономію на практиці у державі? На сцену виходить Монтеस्क'є, який «олюднює» політику через архітектуру довіри. Для нього свобода означає не пафосні промови, а дуже конкретне відчуття душевного спокою, що впливає з переконання кожного у власній безпеці [17]. Монтеस्क'є ставить просту, але геніальну мету – устрій має бути таким, щоб один громадянин не боявся іншого. Страх є головним джерелом страждання у суспільстві. Як його прибрати? Не дати нікому надмірної влади. Концентрація законодавчої та виконавчої влади в одних руках неминує вбивати свободу, тому силу слід розділити, аби вона стримувала іншу силу й робила зловживання важким [17].

Паралельно британські мислителі Девід Г'юм та Адам Сміт нагадували: холодного розуму та законів замало. Мораль народжується з живого відгуку, зі звички співпереживати. Ми відчуваємо відразу до жорстокості ще до того, як розум знайде цьому пояснення [18]. Сміт запропонував ідею «нейтрального спостерігача» – звичку дивитися на свої вчинки очима неупередженого свідка. Такий погляд тренує «дрібну чесність», з якої виростає велика довіра: не зловживати довірою у дрібницях, поважати межі іншого [19].

Так «людське» перестало бути просто красивим гаслом і почало перетворюватися на практику: правила, що стримують силу, права, доступні кожному, і голос громадянина, який можна почути. Людство спробувало побудувати світ, де гідність захищена

не лише хисткою совістю, а й твердими інституціями. Здавалося, ідеальна формула знайдена. Але ХХ століття готувало для цієї впевненості суворе випробування. Виявилось, що раціональні процедури можна використати для організації масових убивств, а освіта не гарантує совісті. Гуманізм постав перед необхідністю шукати запобіжники від зла не лише у світлому розумі, а й у темних глибинах людської психіки.

Перші тривожні сигнали пролунали ще в ХІХ столітті. Фрідріх Ніцше передбачив, що старий гуманізм, побудований виключно на співчутті та самообмеженні, веде в глухий кут. Він назвав такий підхід «аскетичним ідеалом», який перетворює слабкість на цінність. Якщо вся мораль зводиться до заборон – «не роби», «стримайся», «відмовся», людина починає спрямовувати силу проти самої себе, культивує провину. Ніцше попередив: гуманізм, що живе лише самозреченням, ризикує виснажити життєві сили творення [20, с. 260]. Справжня повага до людини не має дрібнити її до безпечної слухняності. Завданням стає виховання щедрої волі, здатної брати відповідальність і творити нові сенси без ресентименту – прихованої злоби слабого до сильного.

Згодом Зигмунд Фройд завдав нищівного удару по самовпевненості розуму. Психоаналіз відкрив неприємну правду: ми не господарі у власній голові. Величезна частина мотивів залишається несвідомою, бажання конфліктують, а психологічні захисти спотворюють реальність [21, с. 190]. Відкриття мало колосальні наслідки. Стало зрозуміло, чому заклики до «свідомої доброчесності» часто не спрацьовують: людина може щиро вважати себе чесною, а робити те, чого сама не розуміє. Щоб запобігти стражданню, вже не досить просто хотіти добра. Потрібні інституції, які не покладаються на ідеальну людину, а враховують «тінь» у кожному з нас: прозорі процедури та системи стримувань, що працюють навіть тоді, коли несвідоме штовхає до агресії.

Мартін Гайдеггер підійшов до проблеми з іншого боку, вказавши на небезпеку нашої гордині. Ми звикли думати про людину як про центр, що все пояснює і підкорює. Філософ заперечив: ми не власники слів, ми – мешканці мови. «Мова – це дім буття», – написав він у «Листі про гуманізм» [22]. На практиці теза означає, що першим кроком до хаосу стає руйнування мови. Коли ключові слова – «гідність», «свобода», «правда» – засмічуються пропагандою чи порожніми штампами, ми втрачаємо здатність бачити реальність. Гуманізм перетворюється на екологію мови: дбати про слова, очищувати їх від фальші, щоб істина могла показати себе.

Жан-Поль Сартр повернув нас до найрадикальнішої відповідальності. Його теза «існування переує сутності» означає: нас ніхто не запрограмував бути добрими чи злими [23]. Немає наперед заданої «людської природи», за яку можна сховатися. Ми приречені на свободу. Найбільша пастка і джерело зла, за Сартром, – це «погана віра»: коли людина ховається за роллю, наказом чи думкою більшості, вдаючи, що у неї не було вибору. Гуманізм стає жорсткою вимогою до себе: визнавати своє авторство у кожному вчинку. Якщо збрехав – знизив планку для всіх; дотримав слова – підняв її.

Пройшовши довгий шлях від античних форумів до кабінетів психоаналітиків, ми бачимо: гуманізм ніколи не був застиглою музейною цінністю. Історія розгортає перед нами драматичну панораму того, як західна думка щоразу наново змушена була визначати «людське», аби вижити. Людство рухалося не однією широкою дорогою, а постійно маневрувало між різними напрямками, шукаючи хиткий баланс між вихованням серця та побудовою надійних інституцій.

Нині світ стоїть на порозі чергового оновлення. Традиційний гуманізм часто сприймається насамперед як «гуманізм співчуття» – здатність жажнути від чужого болю, проявити милосердя, допомогти жертві. Безумовно, така реакція є благородною та необхідною.

Але вона має фундаментальну ваду – вона реактивна. Механізм вмикається тоді, коли зло вже сталося, коли страждання вже завдано. Сучасність із її глобальними ризиками вимагає більшого. Нам потрібен перехід до гуманізму недопущення страждання. Йдеться про гуманізм не як пожежну команду, а як архітектуру безпеки.

Новий погляд не відкидає попереднього досвіду, а синтезує його в єдину систему захисту гідності. Він бере античну та ренесансну ідею освіти не як суми знань, а як щоденної вправи характеру, що дисциплінує мову й думку, не даючи їм скотитися у варварство [6; 13]. Він спирається на середньовічне «ремесло совісті» – внутрішню здатність впорядковувати бажання та бачити в іншій людині мету, а не засіб для власних цілей [8; 9]. Він використовує інституційні надбання Нового часу – поділ влади, прозорі процедури, правові механізми – як зовнішні запобіжники, що стримують силу і роблять зловживання неможливим [16; 17]. І, навчений гірким досвідом ХХ століття, він тверезо оцінює ризики, пам'ятаючи про «тінь» несвідомого та небезпеку, коли розум виправдовує зло [15; 23].

Сучасне розуміння «людського» стає не готовим статусом, а постійним ремеслом і напрямом дії. Воно вимагає щоденної роботи над формами спільного життя – від мови, яка не бреше, до правил, які реально працюють. Тільки така комплексна, проактивна робота дозволяє зберігати людське у світі ризиків, не чекаючи катастрофи, щоб потім проявляти співчуття. Саме такою має бути технологія спільного виживання у гідності – оновлений гуманізм.

Список використаної літератури

1. Gellius. Attic Nights. Book XIII. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Gellius/13*.html.
2. Cicero. Pro Archia Poeta. URL: <https://www.gutenberg.org/files/49450/49450-h/49450-h.htm>.
3. Aristotle. Nicomachean Ethics. URL: <https://www.sacred-texts.com/cla/ari/nico/index.htm>.
4. Cicero. De Officiis. URL: <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch18s3.html>.
5. Сенека. Моральні листи до Луцілія. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/809/1/>.
6. Hierocles the Stoic: Elements of Ethics, Fragments, and Excerpts. URL: <https://dokumen.pub/hierocles-the-stoic-elements-of-ethics-fragments-and-excerpts-1589834186-9781589834187.html>.
7. Марк Аврелій. Наодинці з собою / пер. Р. Паранько. Львів : Априорі, 2019. 182 с.
8. Августин. Сповідь / пер. Ю. Мушак. Київ : Основи, 1999. 319 с.
9. Augustine. The City of God. URL: https://archive.org/details/cityofgodagainst0000augu_p2b5.
10. Marenbon John. The Cambridge Companion to Boethius. URL: https://www.academia.edu/6228216/The_Cambridge_Companion_to_Boethius.
11. Aquinas, Thomas. De Regno. URL: <https://isidore.co/aquinas/english/DeRegno.htm>.
12. Піко делла Мірандола Дж. Промова про гідність людини / пер. Н. Назаров. *Всесвіт*. 2014. № 11–12. С. 38–63.
13. Petrarch. Secretum. URL: <https://www.oxfordscholarlyeditions.com/display/10.1093/actrade/9780198281894.book.1/actrade-9780198281894-work-1>.
14. Celenza C.S. Marsilio Ficino. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/ficino/>.
15. Еразм Роттердамський. Похвала Глупоті. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3963>.
16. Kant I. Groundwork for the Metaphysics of Morals. URL: <https://archive.org/details/immanuel-kant-groundwork-for-the-metaphysics-of-morals>.
17. Montesquieu. De l'esprit des lois. URL: <http://montesquieu.ens-lyon.fr/spip.php?article2730>

18. Hume D. An Enquiry Concerning the Principles of Morals. URL: <https://dokumen.pub/humes-an-enquiry-concerning-the-principles-of-morals-hardcovernbsped-110842287x-9781108422871.html>.
19. Сміт А. Теорія моральних почуттів. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/471/>.
20. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / пер. А. Онишко. Львів : Літопис, 2002. 320 с.
21. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж. Київ : КНТ, 2016. 396 с.
22. Гайдеггер М. Лист про гуманізм. URL: <http://ibib.ltd.ua/haydegger-pismo-gumanizme-32957.html>.
23. Sartre J.-P. Existentialism is a Humanism. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/sartre/works/exist/sartre.htm>.

THE EVOLUTION OF HUMANISM: FROM COMPASSION TO THE PREVENTION OF SUFFERING

Viktor Shevtsov

*State University of Trade and Economics,
Faculty of International Trade and Law,
Department of Philosophy, Sociology, and Political Science
Kyoto St., 19, 02156, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0005-6405-5355>*

The article provides a thorough historical-philosophical analysis of the evolution of the phenomenon of humanism, revealing it not as an emotional inclination towards compassion, but as a complex technology for organizing collective life and restraining human aggression. The author traces the transformation of the idea of “humanity” (*humanitas*) through the prism of key epochs of Western civilization, demonstrating how humanity invented new safeguards against chaos and violence.

The research begins with an analysis of the ancient paradigm, where humanism originated as a strict discipline. The contribution of Roman thinkers (Cicero, Aulus Gellius) is examined, for whom *humanitas* was the result of hard work on oneself and “cultural armor” against wild impulses. Special attention is paid to the combination of Roman cultivation with Greek political nature (Aristotle) and Stoic cosmopolitanism (Seneca, Marcus Aurelius), which allowed for the first time to speak of universal human rights and techniques for expanding empathy.

The next stage of evolution is associated with the Middle Ages and the Renaissance, when the focus shifted to constructing the “inner human”. The author analyzes the ideas of Aurelius Augustine on the ordering of love and Boethius on the person as an individual substance of a rational nature. It is shown how the Renaissance (Pico della Mirandola, Erasmus) redefined the human as a free creator of their own nature, while simultaneously emphasizing the colossal responsibility that this freedom entails.

An important turn in the development of humanism is identified as the Modern era, when the protection of dignity was transferred from the plane of individual conscience to the sphere of objective institutions and law. The article details the Kantian imperative, which forbids the instrumentalization of the human being, and the political philosophy of Montesquieu, who proposed the separation of powers as a mechanism for overcoming fear.

Particular emphasis is placed on the crisis of classical humanism in the 20th century. By addressing the ideas of F. Nietzsche, S. Freud, M. Heidegger, and J.-P. Sartre, the author demonstrates the failure of an exclusively rational approach in the face of mass catastrophes, pointing to irrational motives and the danger of “bad faith”.

In conclusion, the article substantiates the necessity of a transition from a reactive “humanism of compassion”, which acts post factum, to a proactive “humanism of preventing suffering”. The proposed concept synthesizes the best achievements of the past: the ancient culture of thought, the medieval discipline of conscience, and modern legal institutions, creating a unified security architecture for the protection of human dignity in the context of modern global risks.

Key words: humanism, evolution of values, *humanitas*, human dignity, prevention of suffering, history of philosophy, institutions, ethics of responsibility, anthropological crisis.

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026